

Kendi Kaleminden

İMAM LEKNEVÎ (1264-1304/1848-1887); HAYATI VE ESERLERİ *

Trc. Nizameddin İBRAHİMOĞLU**

Merhum, *"en-Nâfi'u'l-kebîr"* adlı kitabın 24. sayfasında diyor ki: "Bu risalemin sonuna, önder imamların izinden giderek ve hayırla tamamlanmasını dileyerek kendi hayatımla ilgili bilgileri özet olarak koydum. Nitekim önceki büyük alimler, değerli şahsiyetlerin biyografilerini verdikleri eserlerinde kendi hayat hikayelerini de kaydetmişlerdir. Öncekilere göre kayda değer birisi olmasam da Allah'ın yardımıyla *"el-Câmi'u's-sağîr"* kitabının haşiyesini yazınca, ben de bu eser üzerinde çalışma yapanlar grubuna dahil oldum. Bunun yanı sıra onlardan biri olmadığım halde onlarla birlikte olmak arzusuyla hayat hikâyemin onların hayat hikâyelerinin ardından yazılmasını uygun buldum. Burada biyografimi ancak özet olarak verebildim. Tafsilatlı olarak ele alma işini üzerinde çalışmakta olduğum *"Terâcimü'l-Hanefiyye"* kitabına bıraktım."

Leknevî *"et-Ta'likü'l-mümecced"* mukaddimesinin 27. sayfasında diyor ki: Bu, şu kağıtları bir araya getiren zayıf kulun hayat hikayesidir. Beni tanımayanlar ve benden sonrakiler için tanıtıcı ve hatırlatıcı bilgi olsun diye zikrediyorum. Bu sayede, güzel bir son, dünya ve ahiret iyiliği dileyerek benim için dua ederler. İmam Muhammed'in Hanefi fihkına ait *"el-Câmi'u's-sağîr"* kitabına *"en-Nâfi'u'l-kebîr limen yutâli'u'l-Câmi'a's-sağîr"* adıyla yazdığım haşiyenin mukaddimesinde, bu eserin şarihlerinin biyografilerini zikrettikten sonra, onlardan biri olmadığım halde, Rabbimin beni onlarla haşretmesi arzusuyla kendimle ilgili bir kısım bilgiye yer verdim. Bu hususun ayrıntılarını şu anda yazmaya çalıştığım *"Terâcimu' ulemâi'l-Hind"* adlı kita-

** Bu makale, Abdulfettâh Ebu Ğudde'nin, Tahkikini yaptığı, İmam Ebu'l-Hasenât M. Abdulhâyy el-Leknevî (d: 1264, ö: 1304 h)'nin *"er-Ref' ve't-tekmile fi'l-cerh ve't-ta'dil"* in 1987 tarihli, Halep baskısı, adlı eserin girişinde, 18-33 sayfaları arasında yayımlanmıştır. Yazar, biyografisini kendi anlatmıştır. Burada İmam Leknevî'nin hayat hikayesi *"en-Nâfi'u'l-kebîr limen yutâli'u'l-Câmi'a's-sağîr"*, *"et-Ta'likü'l-mümecced 'alâ muvattai'l-İmam Muhammed"*, *"es-Si'âye fi keşfi mâ fi Şerhi'l-Vikâye"*, *"'Umdetü'r-ri'âye fi halli Şerhi'l-Vikâye"*, ve *"et-Ta'likâtü's-seniyye 'ala'l-Fevâidi'l-behiyye"* ve *"Mukaddimetü'l-hidâye"* adlı eserlerinin mukaddimelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Okutman., Gazi Üniv. Çorum İlahtyat Fak., e-mail: nizamettin955@hotmail.com

bıma bıraktım. Allah bitirmeyi nasip etsin. Rabbimin, beni bahsettiğimiz şarihler topluluğu arasında haşretmesi, dünya ve ahirette hadis alimleri sınıfına katması ve herkesin önderleri ile çağırıldığı gün onlarla birlikte çağırması dileği ile, burada ne anlamı bozacak kadar kısa, ne de usandıracak kadar uzun olmaksızın kendi hayat hikayemi sunuyorum.”

“*Mukaddimetü'l-Hidâye*” kitabının 41. sayfasında, hayat hikayesinin girişinde yukarıdakilerin dışına çıkmaksızın, bu eserinde ve adı geçen kitaplarında der ki: Ben, güçlü Rabbinin rahmetini dileyen bir kulum. Künyem Ebu'l-Hasenât'tır. Buluş çağına geldiğimde babam bana bu künyeyi taktı. Adım, Abdu'l-Hayy'dır. Allah benim açık-gizli bütün günahlarımı bağışlasın. Babam adımı, doğumumdan yedi gün sonra koydu. Babam, Banda şehrinde, “en-Nüvvâb zi'l-fikâri'd-devle” okulunda öğretmen iken, salı günü, 26-Zilka'de 1264/24 Ekim 1848 tarihinde doğmuşum.

Bana bu ismi verdiğinde, bâzı nüktedan kişiler ona şöyle dediler: “İsminizden olumsuzluk edatını düşürmüşsünüz.” Bu, ömrümün uzun, amelimin iyi olacağı ile ilgili hoş bir öngörü oldu. Yüce Allah'tan dileğim, bu iyimser öngörüğü kabul edip, adımda muzafun ileyh olan mübarek ismi “Hayy” hürmetine, bana kıyamet günü hoşnut olacağı, güzel işlerle geçen, uzun bir ömür ihsan eylesesidir.

Babam, Mevlana Muhammed Abdulhalîm, birçok meşhur kitabın ve üstün vasıfların sahibidir. Hint, Arap ve Acem seçkinleri onunla övünürlerdi. İdeal ilim adamları onu referans alırdı. Eserler yazmada ve bilim adamı yetiştirmede çağdaşlarına ve seleflerine üstünlük sağlamış, eserlerinin mazhar olduğu hüsnü kabul ile de üstünlüğünü parlak bir şekilde ortaya koymuştu. O, Peygamber'in hicretinden 1285 yıl sonra vefat etti. Soyu, şu şekilde peygamberin (s.a.s.) sahabisi Ebu Eyyub el-Ensârî Efendimize kadar gider: Mevlana Muhammed Abdulhalîm b. Mevlana Muhammed Emînullah b. Mevlana Muhammed Ekber b. el-Müftî Ahmed Ebi'r-Rahîm b. el-Müftî Muhammed Yakub b. Mevlana Abdulazîz b. Mevlana Muhammed Sa'îd b. Mullâ Kutbuddîn eş-Şehîd es-Sihâlevî.

Ve bu konuyu merhum babamın biyografisini yazdığım “*Hasretü'l-âlem bi vefâti merci'i'l-âlem*” adını taşıyan risalemde zikrettim. Bir çok dedelerimin ve dostlarımın biyografilerini de “*İnbâü'l-hullân bi enbâi 'ulemâi Hindistân*” adlı risalemde geniş bir şekilde anlattım. Oraya müracaat edebilirsiniz.

Dedelerimden biri Mübarek Medine Şehrinden Herât'a, oradan Lahor'a, sonra Dihlî'ye, oradan da Leknev kasabalarından biri olan ve el-Kutbü's-Şehîd'in kabrinin bulunduğu Sihâli'ye göçmüş. Onun çocukları Leknev'e giderek “Frengi Mahal” ismi verilen bir mahalleye yerleşmişler. (Leknev لکنو - Lâmîn Fethâ'sı, Kâfin cezmi, Nunun Fethâ'sı ve Vavın Cezmi ile yazılır, bazen de Nundan sonra Ötre'li hemze ilave edilebilir. Cezimli Kâftan sonra, Cezim'li Hâ ilavesiyle yazıldığı da vakidir). Leknev, Hindistandaki büyük ve seçkin

şehirlerden sayılır. Onları oraya Sultan Evrengzîb Alemgîr yönlendirdi. Allah onun kabrini nurlandırсын. Bu mahallenin, Frengi Mahal adıyla tanınma nedeni, oraya eskiden bir Hıristiyan tüccarın yerleşmiş olmasıdır.

Bu mahalle, şu ana kadar alimler, veliler ve sâlihlerle dolup taşmaktadır. Hepsi de el-Kutbü's-Şehîd'in şu dört evladının torunlarıdır: Molla Muhammed Es'ad, Molla Muhammed Sa'îd, alimlerin şahı, ilimler deryası Mevlana Abdu'l-'Alî'nin babası Molla Nizâmuddîn ve Molla Muhammed Rıza. Allah hepsine rahmet eylesin. Bunların hepsi, Dihli şehrinde medfun, veliler sultanı merhum Nizamuddîn'in, Kutb'un dedelerinden biri için yaptığı ve ilmin onun neslinde kesintisiz olarak devam etmesini dileyen duasının yanısıra, bir abdalın Kutb için yaptığı benzer bir duanın bereketiyle hasıl olmuştur.

Beş yaşında iken Kur'ân-ı Kerîm'in ezberine başladım. Çocukluğumdan beri bana ezber yeteneği ihsan edildi. O kadar ki, bütün olayları apaçık hatırlıyorum. Fatıha Suresinin takrib üzere kıraatini beş yaşında iken nasıl ezberlediğimi, hatta üç yaşında iken aldığım bir darbeyi de hatırlıyorum.

Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemeye Hâfız Kâsım Ali el-Leknevî'nin yanında başladım. Ancak 'Amme cüzünü bitirmeden babam beni annemle birlikte Çonfur kasabasına götürdü ve orada Kur'ân'ı Forb şehrinden Hafız İbrahim'in yanında okudum. On yaşında hafızlığımı tamamlayana kadar babamdan da Kur'ân okumaya devam ettim. Ve adet olduğu üzere terâvih namazlarını kıldırdım. Bütün bunlar babamın Çonfur'da, o esnada şehrin yöneticisi olan merhum el-Hâc İmam Bahş'in medresesinde hocalık yaptığı yıllarda oldu.

Hâfızlığım döneminde babamdan bâzı Farsça kitaplar, kompozisyon, hat vb. konuları da gereği kadar okudum.

On bir yaşına girdiğimde Çonfur'da merhum babam orada öğretmen iken, onun yanında çeşitli ilim dallarını tahsil etmeye başladım. "*Mizânü's-sarf*"tan "*Beyzâvî'ye kadar, el-Kadîme, en-Nefsî'yi ve eş-Şemsü'l-bâzigâ'yı* ve bunun gibi Hadis, Tefsir, Fıkıh ve Usul ile ilgili ilmi kitapları okudum.

On yedi yaşına gelinceye kadar yaşadığım şehirden Haydarabad'a ve Haydarabad'dan Mekke ve Medine'ye yaptığım iki seyahat nedeniyle tahsilim ve mezuniyetim esnasında meydana gelen kesinti ve boşluklar dışında sürekli okuyarak, resmi müfredatta yer alan Sarf, Nahiv, Meâni, Beyân, Mantık, Hikmet, Tıp, Fıkıh, Usulü'l-fıkıh, İlmü'l kelâm, Hadis, Tefsir ve diğer derslerin kitaplarını okumayı bitirdim.

Ben fen ilimlerindeki birkaç kitap dışında başkalarından hiçbir şey okumadım, bunları da babam vefat ettikten sonra, Muharrem-1290/Mart 1873 tarihinde, Benars şehrinde vefat eden hocası ve dayısı olan merhum Mevlana Muhammed Ni'metullah b. el-Merhum Mevlana Nurullah'tan okudum.

Hesap ilmini, babamın en iyi öğrencilerinden ve en yakın dostlarından, hem babamın hem de benim seyahatte ve ikamet halinde yoldaşımız olan el-Mevlevî Muhammed Hâdim Hüseyin el-Muzâffer Burî'l-'Azîm Âbâdî'den öğrendim.

Allah Teâlâ gençliğimin baharında hatta çocukluğumdan beri kalbimi hocalık ve yazarlık sevgisiyle doldurdu. Bir kitabı okuduktan sonra, muhakkak onu öğrencilerime de okuturdum. Böylece, Allah'ın yardımıyla, bütün ilimlerde tam bir kabiliyet sahibi oldum. Artık hangi ilim, hangi kitap olursa olsun, benim için zorluk teşkil etmiyordu. Hatta Tûsî'nin "*Şerhü'l-İşârât*"ı, "*el-Ufku'l-mübîn*" "*Kânûnu't-tıbb*" ve "*Resâilü'l-'arûz*" gibi hocalardan okumamış olduğum kitapları bile okuttum.

İlim talibi öğrencilerim verdiğim derslerden çok memnun kaldılar. Fen ilimlerine gelince, sadece bir parça anatomi ile "*Şerhu'l-Ceğmîni*" yi hocadan henüz okumuştum ki, daha önce adı geçmiş olan, müsbet bilimlerin imamı ve araştırmacıların önderi babamın dayısı ve öğretmeni, Mevlana Muhammed Ni'metullah'la birlikte olma şerefine nail oldum ve ondan 1288/1871 yılında "*Şerhu'l-Ceğmîni*"yi, "*Havaşi'l-Bircendi*" den bazı konuları, İmamuddin er-Riyâdî'yi, el-Fasîh'i ve bunun gibi daha başka dersleri aldım. Ayrıca Tûsî'nin "*Risâletü'l-usturlab*"ını, Seyyid'in "*Şerhü't-Tezkire*"sinin büyük bir kısmını, Hufrî'nin, Bircendi'nin aynı esere yazdıkları şerhleri, "*et-Tuhfe*"yi, "*Şerhu'l-Bircendi*" ile birlikte "*Zeyc alğ beyk*"i "*Resâilü'l-eker*," "*et-Testih*" ve daha başka eserleri de tam bir inceleme ile okudum. Öyle ki, Mevlana el-Memdüh dostlarının huzurunda benden övgüyle bahsederdi. Ben onun son öğrencisi oldum.

O günlerde "*et-Tezkire*", "*et-Tecrid*" ve "*Tahrîru Öklides*" vb. kitapların yazarı, büyük düşünür Nasîruddîn et-Tûsî'yi rüyamda gördüm ve ona bazı şeyler sordum. Bu bilimle uğraştığım için beni methetti, sanki bu bilimde kemâle ereceğimin müjdesini veriyormuşçasına sevinç ve mutluluk gösterdi, benim bu alanla ilgilenmeme de çok sevindi.

Ders almaya başladığım andan itibaren, Allah ders verme ve eser yazma zevkini kalbime koydu. Ben de çeşitli alanlarda bir çok eser yazdım.

Sarf alanında yazdıklarım şunlardır:

1- "*İmtihânü't-talebe fi's-siyaği'l-müşkile*" ilk yazdığım kitaplardandır.

2- "*et-Tibyân fi şerhi'l-Mizân*" gençliğimde yazdım.

3- "*Tekmiletü'l-Mizân*."

4- "*Şerhu Tekmiletü'l-Mizân*."

5- Diğer bir risalenin ismi de "*Çârgûl' fi tasrifü's-siyağ*" dır.

¹ Cim ve kâf harfleri, Farsça harflerle yazılmıştır.

Nahiv alanında yazdıklarım:

6-“*Hayru'l-keîâm fi tashîhi “Kelâmü'l-mulûk mulûkü'l-keîâm.”*”

7-“*İzâletü'l-cemd ‘an i'râbi “el-Hâmdu li'l-lâhî ekmele'l-hamd.”*”

Mantık ve Hikmet alanında yazdıklarım:

8-Eskiden yaptığım yorum “*Havâşî Ğulâm Yahyâ el-Bihârî.*” Bu “*el-Havâşî'z-zâhidîyye*” ile ilgilidir; Bu da “*er-Risâletü'l-kutbîyye*” ile ilgilidir; Bu da “*Hidâyetü'l-verâ ilâ livâi'l-Hüdâ*” ile adını almıştır.

9-Yeni yorumum “*Misbâhu'd-dücâ fi livâi'l-Hüdâ.*”

10-Daha yeni olan yorumum “*Nûru'l-hüdâ li hameleti livâi'l-Hüdâ*” diye adlandırılmıştır.

11-Ve dördüncü yorumum “*'Alemü'l-Hüdâ*” ile adlandırılmıştır.

12-“*Hallü'l-muĝlak fi bahsi'l-mechûli'l-mutlak.*”

13-“*el-Kelâmü'l-metin fi tahrîri'l-berâhin.*” Bu da “*Berâhinü ibtâli'l-lâmütenâhî demektir.*”

14-“*Müyessiru'l-'asîr fi mebhasi'l-müsennât bi' t-tekrîr.*”

15-“*el-İfâdetü'l-hatîra fi bahsi nisbeti süb'u 'ard şairâ.*”

16-“*et-Ta'liku'l-acîb li halli hâşiyeti'l-celâli'd-devvânî li mantiki't-tehzîb.*”

17-“*Tekmiletü hâşiyeti'l-vâlidî'l-merhûm 'ala'n-nefsî şerhi'l-mücez.*” Tıp konusunda.

18-“*Hâşîye 'alâ şerhi Mullâ Celaluddîn ed-Devvânî li kitâbi Tehzîbi'l-mantik.*”

19-“*Hâşîye 'alâ şerhi Mîr Zâhid -Muhammed Zâhid el-Herevî- li kitâbi Tehzîbi'l-mantik.*” Bir önceki gibi.

20-Abdullah el-Yezdî'nin “*Hâşîye 'alâ Şerhi Tehzîbi'l-mantik*”²

Munazara alanında yazdıklarım:

21-“*el-Hediyyetü'l-muhtâriyye şerhu'r-Risâleti'l-'Adudiyye.*”

22-“*Hâşîye 'alâ şerhi-ş-Şerîfiyye*”, “*er-Reşîdiyye.*” adı ile meşhurdur³.

Târih alanında yazdıklarım:

23-“*Hasretü'l-'âlem bi vefâti merci'i'l-'âlem*” Rahmetli babamın hayat hikayesidir.

² Abdulfettah Ebu Gudde diyor ki: Yazar, bu üç haşiyeyi kendi biyografisinde zikretmemiştir, ben tercümemenin tam olması için bu haşiyeleri ekledim. Başka eklemeler de yerinde zikredilecektir.

³ Yazarın, kendi biyografisinde zikretmediklerindedir.

24-“*el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcîmi'l-Hanefiyye.*”

25-“*et-Ta'likâtü's-seniyye 'ale'l-Fevâidi'l-behiyye.*”

26-“*Mukaddimetü'l-Hidâye.*”

27-Ve “*Müzeyyiletü'd-dirâye*” ile adlandırılan ilave notlarıdır.

28-“*Mukaddimetü'l-Câmî'i's-sağîr*”, “*en-Nâfi'u'l-kebîr*” ile adlandırılmıştır.

29-“*Mukaddimetü's-Si'âye.*”

30-“*Mukaddimetü't-Ta'likî'l-mümecced.*”

31-“*Mukaddimetü 'Umdeti-r-ri'âye.*” Bu son iki mükaddime kitapta yer almasına rağmen, başka kitaplara benzemesinden dolayı ayrı ayrı zikredilmiştir.

32-“*Hayru'l-'amel bi zikri terâcîmi 'ulemâi Ferenki Mahal.*”⁴

33-“*en-Nasîbu'l-eyfer fi terâcîmi 'ulemâi'l-mietî's-sâlisete 'aşar.*”

34- Başka bir risâle de “*Terâcîmu's-sâbikîn min 'ulemâi'l-Hind*”, Bu üç gurubun hepsi “*İnbâu'l-hüllân bi-İnbâ'i-'ulamâ'i Hindistan*” ile adlandırılmıştır. Şimdiye kadar da tamamlanmamıştır.⁵

35-“*İbrâzü'l-ğayy fi şifâi'l-'iyy.*”

36-“*Tezkîretü'r-râşid bi reddi tebsürati'n-nâkid.*”

37-“*Tarbu'l-emâsil bi terâcîmi'l-efâdil.*”⁶

⁴ Müellif el-İmam Abdulhayy'ın öğrencisi ve bazı şeyhlerimin şeyhi olan, Allâme Muhammed Abdulbâki el-Eyyubî el-Ensârî el-Leknevî ve'l-Medenî'nin, “*el-Menâhilü's-selsele fi'l-ehâdisi'l-müselsele*” adlı kitabının sonunda belirtildiği gibi “*Takmilê li kitâbi hayri'l-'amel bi zikri terâcîmi 'ulemâi Ferenki Mahal*” adlı bir kitabı ile “*Bereketü'l-'amel fi ehli Ferenki Mahal*” adlı kitabı vardır. s., 229.

⁵ Abdulfettah Ebû Gudde diyor ki: Hindistandaki Alimler Konseyi'nin çağrısı üzerine, 8 Recep 1399 salı günü Leknev şehrinin dördüncü ziyaretimde, Şeyh İmam Abdulhayy'ın vefatına kadar ikamet ettiği evini ziyaret ettim, ve onun evine yakın oturan bazı aile fertlerini de ziyaret ettim. Onun akrabalarından biri olan el-Allâme el-Fâdil eş-Şeyh Muhammed Rıza -Allah onu korusun ve gözetsin- bana yukarıda adı geçen üç kitabın üçüncüsü müstakil ve fazla hacimli olmayan müellif Abdulhayy'ın kendi elyazısıyla yazılmış “*Terâcîmü'l-'ulemâi's-sâbikîne mine'l-Hind*” adlı bir risale gösterdi

Şeyh Muhammed Rızâ bana: Bu üç kitabın ikincisi olan “*en-Nasîbü'l-eyfer....*” adlı kitabın kaybolduğunu ve kimsenin onun hakkında bir şey bilmediğini ve müellifin öğrencisi Şeyh Muhammed Abdulbâki el-Ensârî el-Leknevî ve'l-Medenî'nin tamamladığı “*Hayru'l-'amel bi zikri terâcîmi 'ulemâi Ferenki Mahal*” adlı birinci kitabın ise, Şeyh Muhammed Abdulbâki el-Ensârî vefat edince, el yazması olan bu kitabın şu an Karaçi'de ikamet eden Şeyh Cemâl Miyâ'ya geçtiğini haber verdi.

⁶ Abdulfettah Ebu Gudde şöyle diyor: Bu eser, müellifin zikretmediklerindedir. Müellif eserinin önsözünde şöyle diyor: “Bu risaleyi, iki bölüme ayırdım. Birinci bölüm, öncelikle çeşitli mezhep sahibi alimlerin biyografileri, daha sonra da bu alimlerin eserlerini içermektedir. Bu bölümde en çok Hanefi alimlerini zikrettik. İkinci bölüm de ise, öncelikle meşhur eserlerinin durumlarını ve özelliklerinin şerhini, daha sonra bu eserlerin müelliflerinin biyografilerini içermektedir. Sonra bu iki bölümü ayrı iki kitap haline getirme imkanını buldum. Birincisi daha önce ifade ettiğimiz gibi “*Tarbu'l-emâsil*” adını taşımaktadır. Bu kitap tamamlandıktan sonra ikincisini gözden geçirdim ve “*Ferhatü'l-müderresin bi zikri'l-müellefâti ve'l-müellifîn*” adını verdim”. Müellif, “*Tarbu'l-emâsil*” adlı eserini, vefatından bir sene önce, 3 Sefer 1303 Çarşamba günü tamamlamıştır.

- 38- "*Risâle fî-r-rûa'l-menâmiyyeti'l-leti vaka'at li.*"
 Fıkıh, Siyer, hadis ve başka alanında yazdıklarım:
- 39- "*el-Kavlü'l-eşref fî'l-fethi 'ani'l-mushaf.*"
- 40- "*el-Kavlü'l-mensûr fî hilâli hayri's-şuhûr.*"
- 41- "*el-Kavlü'l-mensûr*" ile adlandırılmış olan yorumu.
- 42- "*Zecru erbâbi'r-reyyân 'an şurbi'd-duhân.*" Bunu başka risalenin bir bölümü haline getirip aşağıdaki şekilde adlandırılarak.
- 43- "*Tervîhu'l-cinân bi teşrihi hükmi'd-duhân.*"
- 44- "*el-İnsâf fî hukmi'l-i'tikâf.*"
- 45- "*el-İfsâh 'an hukmi şehâdeti'l-mer'eti fî'r-ridâ.*"
- 46- "*Tuhfetü't-talebe fî hukmi mesh'i-r-rakabe.*"
- 47- "*Tuhfetü't-tekmile*" ile adlandırılmış olan yorumu.
- 48- "*Sibâhatü'l-fikr fî'l-cehri bi'z-zikr.*"
- 49- "*İhkâmü'l-kantara fî ahkâmi'l-besmele.*"
- 50- "*Gâyetü'l-mekâl fimâ yete'allaku bi'n-ni'âl.*"
- 51- "*Zaferu'l-enfâl*" e ta'lik.
- 52- "*el-Heyhese bi nakdi'l-vudû' bi'l-kahkaha.*"
- 53- "*Hayru'l-haber bi ezâni hayri'l-beşer.*"
- 54- "*Ref'u's-sitr 'an keyfiyyeti idhâli'l-meyyit ve tevcihihî ile'l-kibleti fî'l-kabr.*"
- 55- "*Vukûtü'l-muğtezîn bi fethi'l-muktedîn.*"
- 56- "*İfâdetü'l-hayr fî'l-istiyâki bi sivâki'l-ğayr.*"
- 57- "*et-Tahkîku'l-'acîb fî't-tesvîb.*"
- 58- "*el-Kelâmu'l-celîl fimâ yete'alleku bi'l-mendil.*"
- 59- "*Tuhfetü'l-ahyâr fî ihyâi sünneti seyyidi'l-ebrâr.*"
- 60- "*Nuhbetü'l-endâr*" yorumu.
- 61- "*İkâmetü'l-hucce 'alâ enne'l-iksâra fî't-te'abbud leyse bi bid'a.*"
- 62- "*el-Kelâmü'l-mubrem fî nakdi'l-kavli'l-muhakkiki'l-muhkem.*"
- 63- "*el-Kelâmü'l-mebrûr fî reddi'l-kavli'l-Mansûr.*"

⁷ Bu eserden "*en-Nâfi'u'l-kebir*" adlı eserinde bahsetmiştir.

64- "*es-Sa'yi'l-meşkûr fi reddi'l-mezhebi'l-me'sûr.*" Bu son üç kitabı "Men hacce ve lem yezur kabre'n-Nebiy" adlı kitaba ve dünyâ alimlerine iftirâ atanlara cevaben yazılmıştır.⁸

65- "*Dâfi'u'l-vesvâs fi eseri ibni 'Abbâs.*"

66- "*Hidâyetü'l-mu'tedîn fi fethi'l-muktedîn.*"

67- "*el-Âyâtü'l-beyyinât 'alâ vücûdi'l-enbîyâ fi't-tabakât.*" Bu sondan altı kitâp Hint dilinde yazılmıştır.

68- "*Hâşiyetü Şerhi'l-Vikâyeti's-suğrâ.*" Bu da "*Hüsnü'l-velâye bi halli Şerhi'l-Vikâye*" adı ile adlandırılmıştır. Bu kitabı rahmetli babamdan ders gördüğüm esnada yazmışım. Ve bu Şerhu'l-Vikâye'nin eski haşiyesidir.

69- "*Umdetür-ri'âye fi halli Şerhi'l-Vikâye.*" Bu da üçüncü haşiyesidir.

70- "*el-Hâşiyetü'l-kubrâ li Şerhi'l-Vikâye.*" Bu da üzerinde çalıştığımız "es-Si'âye" adlı kitaptır ve bu kitap, kitaplarımın en önemlilerindedir. Bu kitapta detaylı olarak hükümleri delilleriyle ispat etmeye bağlı kaldım ve her konuda çeşitli mezheplerin dayanak aldıkları hadisleri zikrettim. Bir de bu meseleleri, aralarında tercihler yaparak cevap verilmesi gerekenlere cevap vererek, reddedilmesi gerekenlere reddiye yazarak anlattım, ayrıca makama uygun ferî meseleleri de zikrettim. Şimdiye kadar ezân bölümünden cemaat faslına kadar, tahâret bölümünden de teyemmüm faslına kadar açıkladım. Kitap bölümleri yüze kadar ulaştı. Allah'tan, başlamamda yardımcı olduğu gibi, bitirmemde de kolaylık göstermesini dilerim (Kitap henüz bitmedi).

71- "*et-Ta'liku'l-mümecced 'alâ Muvattai'l-İmâm Muhammed.*"

72- "*Cem'u'l-ğurar fi'r-reddi 'alâ Nesri'd-dürer.*" Bu çalışmam, babamın ayın yarılması ile ilgili olan araştırmasına "Dihli eşrâflârandan birinin yazdığı" bir reddiyeye cevap yazılmış ve "*Nuzmu'd-dürer*" olarak adlandırılmıştır.

73- "*Tuhfetü'n-nübelâ fi mâ yete'allaku bi cemâ'ati'n-nisâ.*"

74- "*el-Felekü'd-devvâr fi rüyeti'l-hilâl bi'n-nehâr.*"

75- "*Zecrü'n-nâs 'alâ inkâri eseri İbni'Abbâs.*"

76- "*el-Fulkü'l-meşhûn fi intifâ'i'l-mürtehen bi'l-merhûn.*"

77- "*el-Ecvibetü'l-fâdile li'l-es'ileti'l-aşarati'l-kâmile.*"

78- "*İmâmü'l-keâm fimâ yete'allaku bi'l-kirâe halfe'l-imâm.*"

79- "*Ve hâşiyelerinden 'Ğaysu'l-ğamâm 'alâ havâşi imâmi'l-keâm.*"

80- "*Tedvirü'l-felek fi husûli'l-cemâ'ati bi'l-cinni ve'l-melek.*"

⁸ O, eş-Şeyh Muhammed Beşîr es-Sehsevânî'dir. Daha sonra, Abdulhayy el-Hasenî en-Nedvî'nin kaleminde, s. 38 de müellifin biyografisinde zikredilecektir.

81-“Nüzhetü'l-fıkr fı sübhati'z-zıkr.” Ve bu “Hediyyetü'l-ibrâr fı sübhati'l-ekâr” ile adlandırılmıştır.

82-“en-Nefha bi tahşiyeti'n-Nüzhe.” olarak adlandırılmış olan ta'liki.

83-“Âkâmu'n-nefâis fı edâi'l-ekâr.” Farsça yazılmıştır.

84-“Nef'u'l-müftî ve's-sâilü bi cem'i müteferrikâti'l-mesâil.”

85-“Mecmu'atü'l-fetâvâ.” Üç büyük ciltten oluşuyor.

86-“Hâşiye 'alâ şerhi's-Seyyid-el-Cürcânî li's-Sirâciyye fı'l-ferâiz.”

87-“Red'u'l-ihvân 'an muhdesât âhiri cum'ati Ramadân.”

88-“el-Kavlül-câzim fı sukuti'l-haddi bi'n-nikâhi'l-mahârim.”

89-Yukarıdaki eserin ta'liki.

90-“el-Letâifu'l-müstahsene” adlı “Mecmu'tü hutabi's-sene ve'l-a'yâd”.

91-“Hâşiye 'ale'l-Hidâye.”

92-“Zafâru'l-emanî fı şerhi'l-Muhtasari'l-mensûb li'l-Curcânî fı'l-mustalah.”

93-“el-Asâru'l-merfû'a fı'l-ahbârî'l-mevdü'a.”

94-“er-Ref'u ve't-tekmil fı'l-cerhi ve-t-ta'dil.”

95-“Ta'lik 'ale'l-Câmi'is-sağîr.”⁹

96-“Şerhu sülâsiyyâti'l-Buhârî.”

97-“Derku'l-meârib fı şe'ni Ebî Talib.” Henüz tamamlanmamıştır

98-“Tuhtetü'l-emcâd bi zikri hayri'l-a'dâd.” Henüz tamamlanmamıştır.

Bunlar şimdiye kadar yazılan ve çoğu basılmış olan kitaplarımdır. Ve inşaallah, diğerleri de basılacaktır.

Gerek yayımlanmamış, gerekse bitirilmemiş çeşitli ta'lik ve kitaplarıma gelince, onların sayısı çoktur. Tamamlanmışların bitmesi için çalışıyorum. Allah'ın bana başlamamda olduğu gibi, bitirmemde de yardımcı olmasını dilerim.

99-“el-Me'ârif bimâ fı havâşî Şerhi'l-Mevâkif.”

100-“Def'u'l-keâl 'an tullâbi Ta'likâti'l-kemâl 'ale'l-Hevâşî'z-zâhidîyyeti'l-müte'allika bi Şerhi't-Tehzib li'l-celâl.”¹⁰

⁹ Bu dokuz kitap, yazarın kendi biyografisinden bahsederken zikretmediklerindedir. Bunları ben ilave ettim. Onuncu kitabı da yazarın “el-Fevâidü'l-behiyye” adlı kitabının 179. sayfasından ilave ettim. Yazar, bu kitabı Muhammed b. Abdullah b. el-Müsennâ el-Basrî'nin biyografisinde zikretmiştir. On birinci ve on ikinci kitapları ise, yazarın öğrencisi Muhammed Hafzullah'ın, hocasının biyografisini verdiği yerden ilave ettim. Bu konu daha sonra s. 34 te mukaddimenin sonunda yorum olarak zikredilecektir.

101- "*Ta'liku'l-hamâil 'alâ Havâşî'z-zâhid 'alâ Şerhi'l-Heyâkil.*"

102- "*Hâşiyetü Bedî'i'l-mîzân.*"

103- "*Tuhfetü's-sikât fi tefâdulu'l-luğât*" isimli "*Tafdîli'l-luğât ba'duhâ 'alâ ba'd*" risalesi.

104- "*Tabsirâtü'l-besâir fi ma'rifeti'l-evâhir*" adlı risale.

105- "*Terâcumî fudalâi'l-Hind*" adlı risale.

106- "*el-Ehadîsu'l-muştehira*" adlı risale.¹¹

107- "*ez-Zecr 'ani'l-gybe*" adlı risale.

Ders kitaplarına da birçok açıklama ve ilaveler ekledim. Bunların hepsi Rabb'imın bana ihsanıdır.

Kitaplarımın hüsnü kabul görmesi, hem öğrenciler hem de uzmanlar tarafından övülmesi, yaygın bir kullanım alanı ve şöhret bulması, derken değerli insanların uzak şehirlerden ve ülkelerden onlara yönelmelerinden dolayı daima Allah'a şükrediyorum. İnatçı, kıskanç ve erdemli insanlar topluluğundan kovulmuş kişiler dışında kimse onları kötülememiştir. Bu hasetçi, ziyankâr, tutucu ve uyumsuz insanlara gelince, Felak süresinde ifadesini bulan sıkıntı ve endişeler onlara yeter.

Allah'tan, şefaât yetkisini verdiği peygamberini vesile kılarak, korku saygı ve içtenlikle yalvararak dilerim ki, bütün eserlerimi yazma niyetimi sadece onun rızasını kazanmaya adanmış halis bir niyet kılsın, kullarını onlardan yararlandırınsın, cenneti kazanmamda bir sebep kılsın, beni ayağımın kaymasından ve yanılığdan, kalemimin şaşmasından ve bozulmasından korusun.

Allah'ın bana lütuflarından biri de şudur: O, ilim sevgisini kalbime aşılardı, makam sevgisini benden uzaklaştırdı. Hatta allame babam mekânı cennet olsun, Dekken bölgesindeki Haydarabad'da vefatı esnasında kadılık görevinde bulunuyordu. Bütün dostlar, hakimlik görevini tercih etmem hususunda ısrar ettiler. Ben bu işin manevi sorumluluğunun büyüklüğünün yanı sıra, hocalık ve eser verme faaliyetimi aksatacağını düşünerek, şiddetle kaçındım ve az ile yetinip çoğu bıraktım. Allah, söylediklerimizin şahididir.

Allah ruhuma Hadise ve Hadis fikhına yönelik bir eğilim koydu. Ayet veya hadislerden bir delil bulamadığım hiçbir konuya tam olarak güvenmem. Açık ve sahih bir hadise muhalif bir fıkhi hükmü terk eder, bu hükmü veren müctehitleri mazur sayar, hatta bununla sevap kazandığını da kabul ederim. Ancak ben sürüye benzeyen avam tabakasının kafasını karıştıranlardan değı-

¹⁰ Bu eser, 19 numaralı kitabın aynısı olabilir.

¹¹ Bu kitap "*el-Asâru'l-merfu'a fi'l-ahbâri'l-mevdu'a*" adı ile basılmış olabilir.

lim; Aksine, insanlarla akıllarına göre konuşurum. İşte bu hususlar da Yüce Allah'ın bana lütfettiği özelliklerimdir.

Aklî ilimlerden çok naklî ilimlerle uğraşma özelliğim de Cenab-ı Allah'ın bana bahşettiği nimetlerden biridir. Naklî ilimlerde, özellikle Hadis ve Hadis fıkhında ders ve eser vermekten aldığım hazzı ve duyduğum mutluluğu diğerlerinde bulamadım.

Allah, lütfü ile ifratla tefrit arasında bir yol izleyen bir kulu olmamı nasip etti. Fikirlerin çatıştığı bir konu önüme geldiğinde daima o konudaki orta yol bana ilham edilmiştir. Şer'î delillerle çatışsa bile fakihlerin görüşlerini bırakmayacak şekilde salt taklit yolunu seçenlerden olmadığım gibi, onları suçlayıp, fikhî tümüyle terk edenlerden de değilim.

Yine Yüce Allah bana öyle bir özellik verdi ki, bu sayede rüyalarım çıkar. Hiçbir olay olmaz ki, ben onu rüyamda ya açıkça ya da işaret yoluyla haber almış olmayayım. Rüyamda Hz. Ebû Bekir, Osman, İbn Abbas, Fatıma, Ayşe, Ümmü Habibe ve Muâviye'yi (Allah hepsinden razı olsun) ziyaret; İmam Malik, Şemseddin es-Sehâvî, Celaeddin es-Suyutî ve diğer imamlar ve âlimlerle de görüşmek şerefine nail oldum. Bu şekilde onlardan aldığım bilgi ve feyizler başlı başına bir risaleyi doldurmuştur.

Allah bana, âlim olan babamla birlikte, 1279/1862'de Beytül-Haram'a haccetmeyi nasip etti. Recep ayında, Haydarâbad'dan yola çıktık, Şaban ayında, Bombay şehrinden uçağa bindik, Ramazanın başında Hudeyde'ye ulaştık. Orada on gün kaldık, rahmetli babam oradan değerli kitaplar satın aldı. Oradan havalandıktan sonra hava şartları kötüleşti ve fırtınaya yakalandık, Cidde'ye inmemiz mümkün olmadı, Lis'e mecburi iniş yaptık. Oradan kara yolu ile dört günde Mekke'ye ulaştık. Oraya vardığımızda Ramazanın bitimine on gün kalmıştı. Hac merasiminin edasını bekledik. Zilhicce ayının bitimine on gün kala Medine'ye hareket ettik, 1280 yılı Muharrem ayının ikinci gününde vardık ve orada sekiz gün kaldık. Aşure gününde yola çıktık, Mekke'ye döndük, orada sefer ayının onuncu gününe kadar kaldık. Sonra Cidde'ye uçtuk. Rebiul-evvel'in ikinci on günü içerisinde Bombay'a ulaştık. Cemaziyelevvel ayının ilk günlerinde Haydarabad'a geldik.

Geçen sene yani 1292/1875'in sonlarında ikinci kez, Beytullah'il-Haram'a hac şerefine nail oldum. On beş Şevval da Haydarabad'a gittik. Oradan ayın yirmi birinde otobüse bindik. Zilkade'nin beşinde Cidde'ye, onunda da Mekke'ye ulaştık. Hac merasimini eda ettikten sonra, Cuma günü, Zilhicce ayının yirmi birinde Medine'ye hareket ettik. 5 Muharremde oraya ulaştık ve orada on gün kaldık. Ayın on beşinde Mekke'ye döndük. Orada birkaç gün kaldık. Sonra Cidde'ye, oradan da Safer'in sekizinde otobüse bindik, ayın yirmi birinde sağ salim Bombay'a ulaştık.

Memleketimde iki sene kalayım diye Haydarabad'daki vazifemden emekliye ayrıldım.¹² Bombay'dan yola çıkarak Rebiulevvel ayının beşinde memlekete vardım. Allah'tan dilediğim, defalarca Kabe'ye gitmeyi, sonunda da Medine'de vefat etmeyi nasip etmesidir.

Şafiî mezhebinin Mekke müftüsü, hâlâ hayatta olan ve Mekke'de hocalık yapan dâhi fıkıhçı, kamil insan Şeyh Ahmed b. Zeyn Dahlan'dan, Zilka'de-1279/1863 tarihinde İmam Mergînâni'nin "*el-Hidâye*" kitabının tüm isnadları hakkında icazet aldım. Bu zat hocalarından aldığı bütün ilimlerde de aynı şekilde bana icazet verdi ve bana "Salih Genç" (الشَّابُّ الصَّالِحُ) unvanını layık gördü. O, "*el-Hidâye*"nin tüm isnadlarında bir çok kanaldan icazet sahibi idi. Şimdi aşağıda bu isnadları sıralayalım.

Mısırdaki el-Cami'ul-Ezher'de hoca olan Şafiî Allâme Şeyh Osman ed-Dimyati b. Merhum Şeyh Hasan ed-Dimyati, "*ed-Dûrarû-s-Seniyye fîma 'alâ minel-esânîdi's-Şenevânîyye*" adlı katalogunda, müselsel olarak sabit olduğu üzere, yine el-Cami'ul-Ezher'de hoca olan Şeyh, Muhammed b. Şeyh Ali b. Şeyh Mensur Eş-Şenevânî'den ve katalogunda ve senet kitabında "*el-Hidâye*" sahibine merfu olarak bağlanmak suretiyle açıklandığı üzere Emir, Allame, Şeyh Ebu Muhammed Muhammed b. Muhammed'den almıştır.

Bir diğer kanal şöyledir: Müselsel olarak senedinin risalesinde sabit olduğu üzere Allâme, Şeyh Abdurrahman b. Şeyh imam Muhammed b. Şeyh Abdurrahman el-Kuzberî ed-Dimeşkî'den almıştır.

Ayrıca, "*Medâricu'l-İsnad*" da kayıtlı olduğu üzere, Şeyh Ebu Ali Muhammed el-Umarî'den, o da Mekke'de ikamet eden muhaddislerin imamı 'Umar b. Abdulkerim b. Abdurresul'den almıştır.

Ayrıca bana, -Allah kıyamete kadar gölgesini üstümüzden eksik etmesin-değerli babam imam şeyh, 1284/1868 senesinde vefat eden, Mekke'de reisülmüderrişin, şeyhu'l-ulema olan Ömer el-Hanefî'nin hocası Cemal b. Abdullah'dan, o da merhum Şeyh Abdullah es-Serrâc ve Mescidi Nebevî'de müderris olan Şafiî Şeyh Muhammed b. Muhammed el-Garb'den, şeyh Abdulgani ed-Dihlevî'den, o da "*Hasru-ş-Şârid*" adlı indeksinde belirtildiği üzere Medine'de Muhaddis olan Allâme Şeyh Muhammed Âbid es-Sindî ve diğer şeyhlerden almıştır. Allah onları bağışlasın ve cennetine koysun.

Allâme babam -Allah onu başımızdan eksik etmesin- "*el-Hidâye*"nin son iki cildini, yani "*Kitabu'l-Bbuyû*"dan sonuna kadarki kısmını, Allah onu üzüntülerden korusun, amcası örnek şeyh, müftü Muhammed Yusuf'tan okudu. O da hocası olan, babasının dedesi, Bahru'l-'ulûm ve'l-câh Mevlâna, merhum Müftü Muhammed Zuhurullah el-Leknevi'den, o da babası, ezeli feyze mazhar olan Mevlana Merhum Muhammed Veli'den okudu. O "*el-Hidâye*"yi dedesinin kardeşi olan, muhakkiklerin şeyhi Mevlana Nizamul-

¹² Memleketi Leknev'de yerleşmek için, orada vazifeden emekliye ayrıldı.

Mille ve-d-Din'den, o da babası Senedul-kâmilin ve kudvetü'l-ârifin Mevlâna Şeyh Kutbuddin eş-Şehid el-Leknevi es-Sihalulî'den rivayet etmiştir. Her tarafta tanınan meşhur bir zat olmasından dolayı bu Sihalulî'yi anlatmaya gerek yoktur.

Bir çok büyük hoca ve faziletli alim, aralarında İmam Muhammed'in "*Muvatta*"sında yer aldığı bütün hadis kitaplarından, akli ve nakli ilimlerle, usul ve furû'a ait bütün eserlerden bana icazet verdiler.

Onlardan merhum babam, Haremeyn-i Şerifeyn alimleri ve diğer hocalardan kendisine intikal eden ilimlerde vefat etmeden bir ay önce bana icazet vermiştir. Bana verdiği bu icazet, babamın şu zatlardan aldığı icazetleri de kapsamaktadır: Mekke'de şeyhulislam olan Mevlana Şeyh Cemal el-Hanefî, Mekke'de Şafii müftüsü olan Mevlana es-Seyyid Ahmed b. Zeyn Dahlan, Mescid-i Nebevi'de müderris olan Mevlana Şeyh Muhammed b. Muhammed el-Ğarb eş-Şafii, Medineye yerleşmiş olan ve 6 Muharrem 1296/31 Aralık 1878'de vefat eden Mevlana Şeyh Abdulganî Ebû Sa'id el-Müceddidî, Mevlana Şeyh Ali Melik Başlı el-Harîrî el-Medenî, Şeyh Abdu'l-aziz ed-Dihlivi'nin talebelerinden, 1276/1860 Ramazan'ında vefat eden Mevlana Hüseyin Ahmed el-Muhaddis el-Melihâbâdî. Ayrıca icazetnamelerde ve kütük defterlerinde yazılı olduğu üzere bunların hocaları ve talebelerinden birçoklarının babama verdikleri icazetleri ben de babamdan aldım.

Bunlara ilaveten 1279/1862 yılında babamla birlikte hac ibadetini eda ederken Mevlana es-Seyyid Ahmed Dahlan'la müşerref olunca hocalarından aldığı icazeti aracısız, direk olarak bana verdi. 1280/1863 Muharrem'inin başlarında Medine'ye vardığımda "*Delâilu'l-Hayrât*" muellifi Mevlana eş-Şeyh Ali el-Harîrî el-Medenî bana bu eserden vasıtasız olarak icazet verdi. Mevlana şeyh Abdulganî¹³ ile 1293/1876 Muharrem'i başlarında ikinci kez görüşme şerefine nail olduğumda ondan icazet istemek kısmet olmadı. Memlekete varınca, ona icazet vermesi için bir mektup yazdım. Bana, şeyh Mevlana Muhammed İshak ve şeyh Mahsusullah b. Mevlana Refiuddin ve Medine'nin Muhaddisi, "*Hasru's-şârid*" müellifi Mevlana Şeyh Âbid es-Sindî ve eş-Şeyh İsmail Efendi ve babası Mevlana eş-Şeyh Ebu Sa'id el-Muceddidi'den aldığı icazetnameleri kapsayan bir icazetname yazarak mektupla bana gönderdi.

Bir de 1295/1878'de vefat eden, Hanbelilerin Mekke müftüsü Mevlana Muhammed b. Abdullah b. Humejd ile Zilkade 1292/1875'de karşılaştım. Bana 1293/1876'da es-Seyid Muhammed b. Ali es-Senûsi'den, onun da "*el-Buduruş-Şarika fi isbat sâdetina el-Megâriba ve'l-Meşârîka*" kitabında kayıtlı olduğu üzere, hocalarından es-Seyid Muhammed el-Ehdal, Bağdat müftüsü

¹³ O, babasının senedinde, el-Müceddidî el-Sabık olarak geçiyor.

ve *"Ruhul-ma'ani"*¹⁴ tefsirinin sahibi olan es-Seyid Mahmud el-Alûsî'den ve diğer alimlerden aldığı icazetleri kapsayan bir icazetname yolladı.

Hocalarımın ve hocalarımın hocalarının senetlerinin ayrıntıları hususu *"İnba'ul Hullan bi-enbâ'i 'ulemai Hindistan"* adlı risalemde yer alacaktır. Allah bitirmeyi nasip etsin.

Bütün bunlar Rabb'immin bana lütfettiği nimetleri olup, bunları Allah'ın nimetini ortaya koymak için yazdım, övünmek için değil. Kabirde ve mahşer gününde başına ne geleceğini bilmeyen kişi nasıl övünebilir! Allah bana sayısız nimet bağışladı, bana nice faziletler ihsan etti. En büyük hamd ile O'na hamd ediyor, daima şükrediyorum.

Ey yardım ve lütuf yağmurlarını üzerimize yağdıran, fazl-ü kerem deryalarına bizi gark eden Allah'ım! Beni dini ihya eden müceddidlerden, Şer'i mübîni destekleyen, bidatçilerin köklerini kazıyan, doğru yolda ilerleyenlerin çizgisinden gidenlerden eyle. Mahlukatına vadettiğin üzere bütün yaşamım boyunca, eksiksiz bir gönül rahatlığıyla araştırma, ders verme, kitap yazma, fetva verme faaliyetleriyle uğraşmamı nasip eyle. Allah'ım! Eserlerimin her tarafta tanınmasını, kâmil insanların onlardan istifade etmesini sağlaman, sonumu salihlerin sonu gibi hayırlı bir son kılman, beni nebiler ve sıddıklar grubuyla haşretmen, emniyet içinde olacaklarla birlikte sorgusuz sualsiz cennetine dahil etmen için sana yalvarıyorum. Allahım! Beni ve bütün müslümanları bağışla. Alemlerin Rabbi Allah'a hamd, elçisi Muhammed'e, ailesine, bütün dost ve arkadaşlarına salat ve selam ile duamızı noktalıyoruz.

Burada duruma uygun düşen son sözümüzü de söyleyerek bitirelim. Bu eser 22 Zilhicce 1297/25 Kasım 1880 Perşembe günü bitirilmiştir. Eser sahibine en güzel dua ve dileklerle.

¹⁴ Bu kitap, *"et-Ta'liku'l-mümecced"* adlı kitapta "Ruhu'l-beyân" olarak geçiyor.